

ДО ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ СТУДЕНТІВ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВУЗА

Постановка проблеми. Зміни у цілях професійної освіти, що відбуваються у світі і в Україні, співвідносяться з глобальним завданням забезпечення входження людини у професійне співтовариство та її продуктивної адаптації до його вимог. Професійна діяльність вимагає від фахівця не тільки високого рівня спеціальних знань і навичок, але й певних особистісних характеристик, таких як психологічна стійкість, мобільність, відповідальність, готовність до перевантажень і стресових ситуацій, уміння з них виходити тощо. Це актуалізує необхідність використання в освітньому процесі нових досягнень у галузі практичної психології, зокрема створення системи психологічної підтримки і допомоги особистості.

Впродовж останніх років дослідниками у зміст освітньої діяльності разом з навчанням і вихованням вводяться складові психологічного супроводу (М.Р. Бітянова, І.В. Дубровіна та ін.), підтримки (О.Г. Асмолов, О.Ф. Бондаренко та ін.). У ряді досліджень узагальнено досвід в області організації і функціонування психологічної служби в системі освіти (М.Р. Бітянова, І.В. Дубровіна, Є. О. Клімов, Н.В. Чепелева та ін.), а також розглянуті проблеми психологічного і психолого-педагогічного супроводу й підтримки особистісно-професійного розвитку студентів психологічною службою ВНЗ (М. Д. Дворяшина, Р.В. Павелків, Ю.В. Суховершина, Л.В. Темнова та ін.).

Аналіз наукової літератури і сучасної освітньої практики показує, що не повною мірою визначено можливості, зміст й особливості діяльності психологічної служби ВНЗ. Аналіз наукових досліджень дозволяє констатувати, що цілісної концепції психологічного супроводу освітнього процесу у ВНЗ не розроблено. Залишаються не визначеними до кінця питання його суті, змісту і структури. Не визначені психологічні проблеми студентів, які складають об'єктивні підстави створення їх психолого-педагогічної підтримки.

Логіка вирішення проблеми організації психологічного супроводу студентів у навчальному процесі ВУЗ передбачає аналіз складних ситуацій і стресів, що представляють особистісні проблеми й утруднення для студентів. Актуальність самооцінних проблем для студентів є об'єктивною підставою організації їх психологічної підтримки. При цьому врахування факторів тривоги дозволить здійснити психологічну підтримку студентів у максимальному наближенні до конкретної ситуації їхнього соціального розвитку.

Проведений змістовний та кількісний аналіз факторів (стресорів), що викликають тривогу в студентів, дозволяє подати їх у вигляді трьох груп:

Перша група (37%) – фактори, тим чи іншим чином пов'язані з процесом адаптації до умов навчання у ВНЗ й власне навчальним процесом. Дані опитування доводять, що студенти відчують утруднення в навчанні, пов'язані з невмінням організувати самостійну підготовку до навчальних занять; з невпевненістю у власних силах і відчуттям неподоланності навчальних труднощів; страхом перед іспитами, заліками. Отримання вищої освіти розглядається молодими людьми як цінність, як запорука професійної кар'єри, матеріального благополуччя, сімейного щастя. Загроза існуванню даної цінності, з одного боку викликає тривогу, непокоїть, з іншого – мобілізує сили для опанування труднощів.

До другої групи факторів, які викликають тривогу в студентів, ми віднесли ті, що базуються в системі міжособистісних стосунків і виявляються у 32% випадків від загальної кількості. Найбільш характерними з них є: міжособистісні конфлікти та їхні наслідки; страх самотності; комплекс неповноцінності у взаємовідносинах, що виявляється в невпевненості суб'єкта в тому, що він цікавий людям, у страху бути відкинутим, у невмілій презентації; проблеми у стосунках з протилежною статтю; нерозуміння з боку батьків; труднощі в установленні контактів з викладачами тощо. Спектр стресорів цієї групи включає також стосунки у групі, розлуку з батьками, взаємини з вітчимом/мачухою, народження брата/сестри, та стосунки з ними.

Третю групу факторів, що викликають тривогу в студентів, складають соціальні фактори, пов'язані із системою суспільних відносин. У цю групу ми умовно об'єднали дві підгрупи, до першої з яких входять поточні труднощі, головним чином пов'язані з матеріальними та побутовими проблемами, переїздами, змінами фінансового становища батьків та їхнім безробіттям батьків (19% випадків). До другої підгрупи (11% випадків) можна віднести фактори тривоги екзистенційного характеру, пов'язані із суб'єктивною оцінкою зробленого вибору; з усвідомленням свого місця у світі; відчуттям безглуздості свого існування; страхом майбутньої смерті (своєї або близьких людей), інвалідності, невиліковних захворювань тощо. До стресорів даної групи ми віднесли такі значущі життєві події, як хвороби, смерть бабусі/дідуся, смерть батька/матері, вибір професійного шляху.

Проведене ранжування ретроспективної та актуальної цінності життєвих подій, аналіз кількісних даних свідчать про найбільшу значущість для студентів усіх курсів стресових факторів, пов'язаних зі вступом до ВНЗ і навчанням у ньому (ранг 1). Актуальними для студентів усіх курсів є важкі ситуації, викликані матеріальними й побутовими проблемами (ранг 2) та міжособистісними взаємодіями (ранг 3). Фактори тривоги екзистенційного характеру за змістом і ступенем вираження специфічні для різних курсів. Значною мірою вони виражені на третьому та п'ятому курсах; для студентів

третього курсу актуальною є проблема суб'єктивної оцінки правильності зробленого вибору, для студентів п'ятого курсу – питання, пов'язані з особистісним майбутнім, життєвими перспективами, роботою, кар'єрою (ранг 4).

Вираження утруднень, яких зазнають студенти при розв'язанні власних психологічних проблем, ускладнюється, з одного боку, недостатнім розвитком системи психолого-педагогічної підтримки учасників педагогічного процесу у ВНЗ; з іншого – неготовністю самих студентів до активного пошуку такої підтримки, розпливчастістю їхніх уявлень про існуючі в місті психологічні служби.

Це було підтверджено результатами проведеного нами вибіркового анонімного анкетування, в якому брали участь 70 студентів перших курсів. Аналіз показав, що 8% опитаних заперечує наявність у себе будь-яких психологічних проблем. При виникненні психологічних проблем 37% опитаних шукають психологічної підтримки в ровесників; 19% – у батьків та інших членів сім'ї; 9% – у читанні популярної психологічної літератури; 5% – у релігії; 3% – у викладачів. Не знають, куди можна звернутися за допомогою у вирішенні своїх психологічних проблем, 29% студентів.

У багатьох випадках актуальні проблеми, тобто проблеми, що знаходяться на поверхні, є наслідками проблем глибинних (істинних). Іншими словами, в основі тих проблем студентів, які ними усвідомлюються та можуть бути відповідним чином вербалізовані, лежать проблеми глибинного порядку, не завжди усвідомлені. Певні особливості особистості й усвідомлення, що викликають неадекватне відображення дійсності, мають стійкі форми реалізації в поведінці з перевагою в останніх компенсаторних і захисних виявів, що призводить почасти до нерелевантних способів взаємодії з оточуючим середовищем.

Проведене дослідження довело нагальну необхідність розробки системи психолого-педагогічної підтримки студентів у навчальному процесі ВНЗ.

Аналіз теоретичних і практичних досліджень в рамках даної проблематики дозволив з'ясувати наступне. Пошук шляхів підвищення резистентності особистості пов'язаний, по-перше, із виявленням тих особистісних потенціалів, реалізація яких дозволила б нейтралізувати деструктивні впливи, і, по-друге, з вибором релевантної тактики психолого-педагогічної допомоги, що найбільшою мірою сприяє реалізації цих потенціалів [1]. Психологічний супровід припускає ряд складових: по-перше, проходження за природним розвитком особистості на певному віковому і соціокультурному етапі онтогенезу; по-друге, створення умов для самостійного творчого освоєння особою системи відносин із світом і з самим собою, а також для здійснення особистісно значущих життєвих виборів; по-третє, в ідеї супроводу послідовно здійснюється принцип вторинності його форм і змісту по відношенню до соціального і навчального середовища життєдіяльності особистості [2]. Психологічний супровід – це система професійної діяльності психолога, що спрямована на створення соціально-психологічних умов для успішного навчання і психологічного розвитку особистості в ситуаціях студентської взаємодії [2].

У методологічному плані проект системи психолого-педагогічної підтримки студентів базується на основних принципах вітчизняної психології: принципі єдності особистості, діяльності та свідомості (О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн); принципі системного підходу до вивчення цілісної особистості та індивідуальності (Б.Г. Ананьєв, Б.Ф. Ломов, С.Л. Рубінштейн); ідеї суб'єктності особистості (К.О. Альбуханова-Славська, Г.О. Балл, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко); ідеї свободи особистості в освітньому процесі (О.Г. Асмолов, Г.О. Балл, О.К. Дусавицький, С.Д. Максименко, В.О. Моляко, В.А. Роменець); концептуальних положеннях практичної психології в освіті (О.Ф. Бондаренко, С.В. Васюковська, Ю.З. Гільбух, І.В. Дубровіна, С.Д. Максименко, Т.С. Яценко).

Мета: аналіз психологічних проблеми студентів, які складають об'єктивні підстави створення їх психолого-педагогічної підтримки, проектування системи психолого-педагогічної підтримки студентів

Здійснюючи проектування системи психолого-педагогічної підтримки студентів, ми спирались на реальний потенціал психологічного факультету Слов'янського державного педагогічного університету та прагнули показати його нереалізовані можливості.

Розглядаючи психолого-педагогічну підтримку студентів як цілісний процес створення особистісно-розвивального середовища, з метою оперування його змістом, ми умовно виділяємо педагогічну та психологічну складові.

Зміст педагогічної складової психолого-педагогічної підтримки студентів можна представити як систему дій педагогів, спрямованих на розв'язання таких завдань:

- допомога студентам у конструюванні автономного внутрішнього світу;
- створення педагогічних умов для розвитку особистості;
- озброєння особистості механізмами та способами самореалізації.

Виявлення педагогічної допомоги студентам у межах навчального процесу ускладнене такими факторами:

- протиріччя між колективною формою занять та унікальністю особистості кожного студента, інтимним характером його психологічних проблем;

- протиріччя між адаптивно-дисциплінарною моделлю навчання у ВНЗ, що передбачає функціонально-рольову взаємодію учасників педагогічного процесу, і цілями педагогічної підтримки, реалізація яких пов'язана з відмовою як викладачів, так і студентів від стереотипів функціонально-рольової взаємодії, з переходом до рівноправного співробітництва;

- протиріччя між існуючою у свідомості студентів та викладачів парадигмою традиційної педагогіки та

«формуючим» характером навчання, що витікає з неї і цілями особистісного розвитку студента.

Розв'язання вказаних протиріч у процесі виявлення такої підтримки вимагає подолання стереотипів педагогічного мислення та відмови від адаптивно-дисциплінарної моделі навчання.

В якості альтернативи адаптивно-дисциплінарної моделі навчання виступає особистісно орієнтована взаємодія викладача зі студентами в навчальному процесі. В основі її побудови лежать провідні гуманістичні ідеї, розроблені у вітчизняній та зарубіжній науці, серед яких принципову значущість мають такі:

- розвиваючий характер освіти;
- полісуб'єктність у навчальній діяльності;
- діалогічність як принцип педагогічної взаємодії.

Реалізація особистісно орієнтованої моделі взаємодії викладача зі студентами в навчальному процесі висуває високі вимоги до викладача, який виявляє фасилітуючий вплив на розвиток особистості студентів. Це пов'язано з тим, що у процесі роботи викладач стає свого роду моделлю для студентів. Принципово важливими при цьому є такі складові педагогічного процесу, як емпатія, безумовне позитивне сприйняття, автентичність.

Таким чином, у технологічному плані педагогічна підтримка виступає як система педагогічних засобів, що включають різноманітні форми, методи та прийоми допомоги особистості в її саморозвитку й самоактуалізації. Вирішальними в їх підборі є принципи особистісно-розвиваючої освіти, яка ґрунтується на гуманістичних ідеях, що реалізуються в суб'єкт-суб'єктній взаємодії учасників навчального процесу.

Робота з педагогічної підтримки студентів може здійснюватися на навчальних заняттях і у виховному процесі, за умов організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії та вибору методів навчання й виховання з позицій проблемно-дослідницького підходу. Формами реалізації педагогічної підтримки можуть виступати індивідуальні консультації, групові тренінги, семінари, навчально-виховні заходи.

Вирішальна роль в організації подібної взаємодії відводиться викладачеві, який працює зі студентами.

Перехід від функціонально-рольової до особистісно орієнтованої взаємодії досить складний для багатьох викладачів ВНЗ. Це, очевидно, пов'язане з тим, що ряд дисциплін ведуть «вузькі» спеціалісти, які не володіють достатніми спеціальними педагогічними та психологічними знаннями. Саме тому рекомендується цілеспрямована організація спеціальних занять з викладачами, наприклад, у межах школи молодого викладача та семінару кураторів.

В організаційно-управлінському плані педагогічна підтримка виступає як система діяльності різноманітних служб факультету, що здійснюють проектування, координацію та реалізацію педагогічної підтримки студентів. Такими структурами є деканат, науково-методична рада факультету, кафедри факультету. Зупинимось детальніше на їхніх функціях.

До основних функцій даних підструктур входять моніторинг педагогічного процесу факультету та координація зусиль кафедр і деканату щодо реалізації цілей педагогічної підтримки студентів.

Моніторинг включає комплексну діагностику стану навчально-виховної роботи на факультеті та контроль її окремих параметрів, що здійснюються за допомогою спеціальних психологічних методик та масового опитування, анкетування, бесід з викладачами та студентами, відвідування та аналіз занять тощо. Це дає підґрунтя для комплексного аналізу роботи системи педагогічної підтримки, виявлення її «слабких ланок» з подальшим наданням рекомендацій щодо оптимізації педагогічної взаємодії.

Результати моніторингу доводяться до відома членів науково-методичної ради факультету й публікуються за її рішенням в інформаційному бюлетені, стають основою для розробки методичних рекомендацій і планів роботи.

Реалізація рекомендацій щодо оптимізації педагогічної взаємодії здійснюється викладачами в реальній роботі зі студентами. Діяльність викладача може розглядатися в кількох аспектах: 1) з точки зору відповідності змісту й методики занять завданням розвитку та саморозвитку студентів; 2) вибору оптимального стилю педагогічної взаємодії; 3) з позиції готовності до надання індивідуальної допомоги майбутнім спеціалістам у подоланні складних життєвих ситуацій.

У цілому, реалізацію педагогічної підтримки студентів ми розглядаємо як упровадження в навчальний процес особистісно орієнтованих технологій оптимізації процесу адаптації та розвитку особистості. Це докорінно змінює вектор спрямованості зусиль педагога, метою якого стає не формування якостей особистості учня, яких їй «не вистачає», а фасилітуючий вплив на його особистісний розвиток, який ґрунтується на впевненості в тому, що кожна людина володіє потенціями до безперервного розвитку і самореалізації, які є частиною її природи.

У психологічній складовій системи психолого-педагогічної підтримки можуть бути виділені три взаємопов'язані компоненти:

- систематичний розгляд психологічного статусу студента й динаміки його психологічного стану в процесі навчання;
- створення соціально-психологічних умов для розвитку особистості студента та його успішного навчання;

- створення спеціальних соціально-психологічних умов для надання допомоги студентам, які мають проблеми у сфері психологічного здоров'я, спілкування, навчання.

Відповідно до названих компонентів, психологічна підтримка студентів наповнюється такими конкретними формами роботи: психодіагностичне обстеження, медико-психологічний консилиум, розвиваюча й психокорекційна робота.

Психодіагностика складається з двох етапів: діагностичного мінімуму (експрес-діагностики) та поглибленої психодіагностики.

Діагностичний мінімум має диференційований характер – він дозволяє умовно розділити піддослідну групу на дві підгрупи – «психологічно благополучних» студентів, які мають певні особливості психологічного й особистісного розвитку, що не привели в даний період до проблем у навчанні, взаємодії та до порушення здоров'я; другу підгрупу складають студенти «з проблемною адаптацією».

Діагностичний мінімум являє собою набір методик і дозволяє простежувати динаміку стану студента за певними фіксованими характеристиками статусу протягом усього процесу навчання у ВНЗ.

Організаційні особливості діагностичного мінімуму – проведення на початку року та використання комплексу експрес-методик.

Діагностичний мінімум є важливим механізмом, що запускає реалізацію інших схем психодіагностики стосовно студентів із зазначеними типами проблем адаптації до ВНЗ, зокрема, вивчення факторів, що впливають на процес адаптації (конкретно для кожного студента); вивчення особистісних особливостей та належності студентів до певного типу.

Поглиблена психодіагностика проводиться або за результатами експрес-діагностики стосовно студентів з групи ризику, або за вимогою викладачів, батьків, самого студента. Така діагностична діяльність має, у більшості випадків, індивідуальний характер, що реалізується через досить складні методики, які вимагають часових затрат і які більш детально досліджують особливості особистості, навчальну мотивацію, фактори ризику психічної дезадаптації, загальні та професійні здібності студентів.

У літературі достатньо повно подано психодіагностичний інструментарій, що дозволяє організувати як діагностичний мінімум, так і поглиблене вивчення особистості студента.

Результати діагностичного обстеження обговорюються на медико-психологічному консилиумі, що дозволяє об'єднати інформацію про окремі складові статусу студента, якою володіють педагоги, медики, куратор. На консилиумі формується уявлення про актуальний стан студентів, перспективи його ближнього розвитку, процес адаптації до ВНЗ тощо, тобто, умовно говорячи, «збирання» статусу першокурсника. Визначаються конкретні завдання роботи для кожного суб'єкта психолого-педагогічної підтримки. У ході спільного обговорення даних деканат, куратор та викладачі одержують унікальну можливість побачити кожного студента як цілісну особистість, урахувати більшу частину факторів, що впливають на процес його адаптації.

Психокорекційна робота спрямована на розв'язання конкретних проблем навчання, поведінки, психологічного самовідчуття, адаптації тощо. Вибір конкретної форми визначається результатами психодіагностики. Зміст корекційної роботи повинен забезпечувати цілісний вплив на особистість студента, у всьому різноманітті його пізнавальних, мотиваційних, емоційних та інших виявів. Основні вимоги до організації психокорекційної роботи: добровільність участі; послідовність та наступність у формах і методах психокорекційних програм, що реалізуються у ВНЗ тощо.

Корекційна робота може проводитися в рамках навчальних занять або поза ними. У такій роботі використовується все різноманіття методів, технік і прийомів з арсеналу практичної психології. Відомо, що більшість методів, які широко застосовуються у практиці й розроблені в зарубіжній психології на теоретичних засадах різноманітних наукових шкіл, суперечливо трактують закономірності психічного розвитку. Лише комплексне використання методів психологічного впливу та їх критичне переосмислення дозволяють подавати ефективну психологічну допомогу особистості в оптимізації її адаптаційних ресурсів.

До нетрадиційних форм психокорекційної роботи можна віднести включення студентів в організацію та проведення різноманітних студентських вечорів, а також участь у психологічних олімпіадах, психологічних змаганнях і конкурсах.

Висновки:

1. Результати проведеного дослідження показали, що більшість студентів відчувають комплекс труднощів психологічного, соціально-психологічного, соціального й побутового характеру. Виявлені дві групи психологічних проблем студентів – актуальні та глибинні. Перші пов'язані з усвідомленням суб'єктом елементів ситуації власного розвитку (порушення в системі відношень, порушення діяльності й поведінки, зміна особистісних особливостей і психічного стану тощо). Глибинні проблеми пов'язані з особливостями особистості й усвідомлення, які перешкоджають адекватному відображенню дійсності, що знижує здатність суб'єкта до конструктивної зміни ситуації й себе. Дані проведеного дослідження довели необхідність проектування системи психолого-педагогічної підтримки студентів у навчальному процесі ВНЗ.

2. Запропонована нами система психолого-педагогічної підтримки студентів вимагає подолання стереотипів педагогічного мислення й відмови від адаптаційно-дисциплінарної моделі навчання. В якості альтернативи адаптаційно-дисциплінарної моделі навчання виступає особистісно орієнтована взаємодія викладача зі студентами в освітньому процесі. В основі її побудови лежать провідні гуманітарні ідеї, вироблені у вітчизняній та зарубіжній науці. Організація психолого-педагогічної підтримки студентів висуває високі вимоги до викладача, який виявляє фасилітуючий вплив на розвиток особистості студентів.

3. Оптимізація самозахисних зусиль особистості у навчальному процесі ВНЗ забезпечується за наявності таких умов: систематичного відстежування психологічного статусу студента й динаміки його психологічного стану в процесі навчання; створення соціально-психологічних умов для розвитку особистості студента і його успішного навчання; надання допомоги студентам, які мають проблеми у сфері психологічного здоров'я, спілкування, навчання.

4 Аналіз проведеної роботи показав принципову можливість надання психолого-педагогічної підтримки студентам в оптимізації їхніх самозахисних зусиль. Надання такої підтримки вимагає: по-перше, побудови особистісно орієнтованої дидактики, що ґрунтується на гуманістичних принципах і суб'єкт-суб'єктній взаємодії; по-друге, підвищення соціально-психологічної компетентності викладачів ВНЗ; по-третє, розробки й реалізації розвивальних програм, направлених на вдосконалення у студентів різнорівневих механізмів особистісної регуляції. У той же час, результати дослідження показали, що на даний момент студенти мають потребу в комплексній психологічній допомозі, яка може бути надана в межах організації психологічної служби ВНЗ.

Література:

1. Бондаренко А.Ф. Психологическая помощь: теория и практика: - К.: Укртехпрес, 1997. – 216 с.
2. Дубровина И.В. Школьная психологическая служба: Вопросы теории и практики. - М.: Педагогика, 1991. - 230 с.
3. Кісарчук З.Г. Психологічне консультування // Основи практичної психології. – К., 2001. – С. 267-283.

Резюме. У статті представлений аналіз психологічних проблем студентів, які розглядаються як об'єктивні передумови організації їх психолого-педагогічної підтримки; пропонується проект психолого-педагогічного супроводу студентів в навчальному процесі ВУЗа: визначені мета, складові, базові види діяльності, які утворюють зміст і напрями психологічного супроводу, виділені конкретні форми і зміст роботи. **Ключові слова:** психологічний супровід, діагностичне обстеження, медико-психолого-педагогічний консилиум, психокорекційна робота

Резюме. В статье представлен анализ психологических проблем студентов, которые рассматриваются в качестве объективных предпосылок организации их психолого-педагогической поддержки; предлагается проект психолого-педагогического сопровождения студентов в учебном процессе ВУЗа: обозначены цель, составляющие, базовые виды деятельности, которые образуют содержание и направления психологического сопровождения, выделены конкретные формы и содержание работы. **Ключевые слова:** психологическое сопровождение, диагностическое обследование, медико-психолого-педагогический консилиум, психокоррекционная работа.

© 2012

Л. О. Сухоставська (м. Черкаси)

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПСИХОЛОГА

Постановка проблеми. Інтеграція системи освіти України до світового освітнього простору, демократичні перетворення, що відбуваються в українському суспільстві, інтенсифікація життя загалом зумовлюють підвищення соціальної значущості професії психолога. Зростання уваги суспільства до психології закономірно зумовлює зміну уявлень про функції психолога. Якщо на початку ХХ ст. вони були пов'язані із соціальними завданнями максимального використання ресурсів людини в трудовій і навчальній діяльності, то характер функцій сучасного психолога впливає із спрямованості суспільства оптимально реалізувати потенційні можливості людини в діяльності і повсякденному житті. У своїй практиці психолог стикається з різноманітними ситуаціями, розв'язує надзвичайно широкий спектр завдань, відтак потреба розвитку його професійної компетентності в різних галузях науки і практики є безсумнівною.

Нині проблема професійної підготовки психолога перебуває в царині уваги багатьох досліджень. Її, зокрема, відображено у студіях таких науковців: Г. Балл, О. Бондаренко, М. Боришевський, Т. Говорун, І. Зязюн, Л. Карамушка, Н. Коломінський, Г. Ложкін, С. Максименко, Л. Мілютіна, Н. Ничкало, В. Панок, Н. Пов'якель, В. Рибалка, В. Семиченко, С. Сисоєва, В. Татенко, Л. Терлецька, Т. Титаренко, Н. Чепелева, Т. Яценко.